

JONLI VA JONSIZ TABIAT

SHAHNISABZ DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI PEDAGOGIKA
FAKULTETI BOSHLANG'ICH TA'LIM YO'NALISHI 3- BOSQICH TALABASI
BARATOVA XUSHNOZA

Annotatsiya: Ushbu maqolada tabiatning ikki asosiy tarkibiy qismi — jonli va jonsiz tabiat haqida so'z yuritiladi. Jonli tabiatga odamlar, hayvonlar, o'simliklar va mikroorganizmlar kirsa, jonsiz tabiatni suv, havo, tuproq, tog' jinslari kabi tabiiy omillar tashkil etadi. Maqolada ularning o'zaro bog'liqligi, tabiat muvozanatini saqlashdagi o'rni hamda inson faoliyatining bu omillarga ta'siri yoritiladi. Shuningdek, ekologik muvozanatni saqlash va tabiatni asrash bo'yicha tavsiyalar ham beriladi.

Kalit so'zlar; Tabiat, jonli tabiat, jonsiz tabiat, o'simliklar, hayvonot olami, ekotizim, tirik organizmlar, atmosfera, suv manbalari, tuproq, tog' jinslari, biologik xilma-xillik, tabiat muvozanati, inson va tabiat, ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish.

Tabiat inson yashashi, rivojlanishi va turmush tarzi uchun asosiy muhit bo'lib xizmat qiladi. U ikki asosiy qismdan iborat: jonli va jonsiz tabiat. Bu ikki unsur bir-biri bilan uzviy bog'langan bo'lib, birining holati ikkinchisiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Jonli tabiat deganda tirik mavjudotlar — odamlar, hayvonlar, o'simliklar, bakteriyalar va zamburug'lar tushuniladi. Jonsiz tabiat esa tirik bo'lmagan omillarni — havo, suv, tuproq, tog' jinslari, quyosh nuri kabi elementlarni o'z ichiga oladi.

Jonli tabiat: Tirik organizmlarning xilma-xilligi

Jonli tabiatni tashkil qiluvchi asosiy guruhlar quyidagilardan iborat:

Odamlar — ijtimoiy mavjudot bo‘lib, tabiatga faol ta’sir ko‘rsatadi. Insonlar tabiatdan oziq-ovqat, xom ashyo, dori-darmon va boshqa ko‘plab ne’matlarni oladi.

Hayvonlar — quruqlikda, suvda va havoda yashovchi turli xil hayvonlar ekologik muvozanatni saqlashda muhim rol o‘ynaydi. Ular o‘simliklar bilan oziqlanadi, ayrimlari esa boshqa hayvonlar bilan oziqlanadi (yirtqichlik). O‘simliklar — kislorod ishlab chiqarish, tuproqni mustahkamlash va boshqa jonli mavjudotlar uchun oziq manbai bo‘lib xizmat qiladi. Mikroorganizmlar — ko‘zga ko‘rinmas, lekin ekologik jarayonlarda muhim ahamiyatga ega mavjudotlar bo‘lib, ular chirish, parchalash, azot aylanishi kabi jarayonlarda qatnashadi. Har bir tirik organizm o‘z hayoti davomida atrof-muhit bilan doimiy aloqada bo‘ladi, energiya almashinadi va moddalar aylanishiga hissa qo‘shadi.

Jonsiz tabiat: Asosiy tarkibiy qismlar va ularning roli Jonsiz tabiat tabiatdagi tirik mavjudotlarga yashash muhitini yaratib beradi. U quyidagi elementlardan iborat:

Havo (atmosfera) — kislorod, azot, karbonat angidrid kabi gazlar aralashmasidan iborat. Kislorod hayvon va odamlar nafas olishi uchun zarur, karbonat angidrid esa o‘simliklar fotosintezi uchun muhim.

Suv — barcha tirik organizmlar hayoti uchun zarur. Suv ichish, oziqlanish, moddalarning hujayra ichida ko‘chishi va termoregulyatsiyada asosiy omil hisoblanadi.

Tuproq — o‘simliklarning o‘sishi, mikroorganizmlarning yashashi uchun asosiy muhitdir. Tuproq tarkibida mineral moddalar, suv, havo va tirik organizmlar mavjud bo‘ladi. Quyosh nuri — asosiy energiya manbai bo‘lib, o‘simliklar fotosintez jarayonida quyosh nuridan foydalanadi. Bu jarayon orqali butun oziq

zanjiri boshlanadi. Tog' jinslari va minerallar — insonlar tomonidan qurilish, sanoat va texnologiyada ishlatiladigan xom ashyolardir.

Jonsiz tabiat unsurlari bir-biri bilan chambarchas bog'langan: masalan, suv bilan havo harorati o'zgarishi tuproq unumdorligiga ta'sir qiladi.

Jonli va jonsiz tabiat o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik

Jonli va jonsiz tabiat bir butun tizim sifatida faoliyat yuritadi. Bu tizim ekotizim deb ataladi. Ekotizimda har bir unsur muayyan vazifani bajaradi. Masalan, o'simliklar quyosh nurini yutib, kislorod ishlab chiqaradi, hayvonlar esa kisloroddan foydalanib, karbonat angidrid chiqaradi. Mikroorganizmlar esa organik moddalarning parchalanishini ta'minlaydi va tuproq unumdorligini oshiradi. Bunday bog'liqlikda biror unsur izdan chiqsa, butun tizim muvozanati buziladi. Masalan, suv tanqisligi o'simliklar qurishiga, bu esa hayvonlarning oziqsiz qolishiga olib keladi. Shuningdek, havo ifloslanishi inson salomatligiga, o'simlik va hayvonlarga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Inson faoliyatining tabiatga ta'siri.

Zamonaviy davrda inson faoliyati tabiatga katta ta'sir o'tkazmoqda. Sanoat rivoji, transport vositalarining ko'pligi, chiqindilarning ko'payishi natijasida ekologik muammolar yuzaga kelmoqda. Quyidagilar insonning tabiatga salbiy ta'siriga misol bo'la oladi:

Atmosferaning ifloslanishi — avtomobillar, fabrikalar va zavodlar chiqindilari havo sifatini yomonlashtiradi.

Suv resurslarining kamayishi — suvning isrof qilinishi va ifloslanishi ichimlik suvi tanqisligini yuzaga keltiradi.

O'rmonlarning kesilishi — o'simlik va hayvonot dunyosining kamayishiga, tuproq eroziyasiga sabab bo'ladi.

Biologik xilma-xillikning yo‘qolishi — ayrim hayvon va o‘simlik turlari butunlay yo‘q bo‘lib ketmoqda.

Shu sababli tabiatni muhofaza qilish, ekologik madaniyatni oshirish, qayta tiklanadigan resurslardan foydalanishga o‘tish dolzarb masalaga aylangan.

Xulosa:

Tabiat — inson hayotining asosi. Jonli va jonsiz tabiat o‘zaro bog‘langan yagona tizim bo‘lib, har bir unurning ahamiyati beqiyosdir. Inson tabiatni muhofaza qilishi, unga g‘amxo‘rlik bilan yondashishi orqali o‘z kelajagini asraydi. Atrof-muhitni saqlash — faqat hukumat yoki ekologlar emas, balki har bir shaxsning burchidir. Faqat tabiat bilan uyg‘unlikda yashabgina barqaror rivojlanishga erishish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat — yengilmas kuch. — Toshkent: Ma’naviyat, 2008.
2. “Biologiya” darsligi, 6–9-sinflar uchun. — Toshkent: O‘qituvchi nashriyoti, so‘nggi nashr.
3. Tursunov S., Rahimov A. Ekologiya asoslari. — Toshkent: Fan, 2017.
4. O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi. 1–10-jildlar. — Toshkent: 2000–2005.
5. Mustafoqulov M. Tabiat va inson: o‘zaro ta’sir va muvozanat. — Samarqand: Zarafshon, 2020.
6. “Atrof-muhitni muhofaza qilish to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuni, 2013-yil 9-dekabr.
7. www.eco.gov.uz — O‘zbekiston Respublikasi Ekologiya vazirligi rasmiy sayti.